

«EL METGE DELS POBRES». UN EXEMPLE DE MEDICINA DOMÈSTICA, RECEPTARIS CASOLANS I ALTRES TRACTATS D'HIGIENE I MEDICINA POPULAR

SABATÉ FORT, Jesús
SABATÉ I BOSCH, Josep M.
Universitat Rovira i Virgili

RESUM: En aquesta comunicació veurem l'evolució i la persistència de la literatura mèdica popular en el decurs del temps fins arribar els nostres dies. En un llarg període entre el segle XVII i els nostres dies són moltes les publicacions que s'han editat amb unes finalitats similars a les descrites, i nosaltres, a manera d'exemple n'hem escollit algunes de les més representatives d'acord amb uns criteris amplis.

Paraules clau: medicina domèstica, paramèdica, popular, segles XIX-XX

RESUMEN: Se analizan la evolución y la persistencia de la literatura médica popular en el curso del tiempo, hasta nuestros días. Desde el siglo XVII hasta hoy son numerosas las publicaciones que se han editado con una finalidad similar a la descrita y aquí, a modo de ejemplo, se han escogido algunas de las más representativas siguiendo un criterio amplio.

Palabras clave: medicina doméstica, paramédica, popular, siglos XIX-XX

*

D'ençà la publicació del nostre treball *Un manual casolà de Medicina "El llibre del Prior"*¹, a partir del *Libro de los Secretos de Agricultura, Casa de Campo, y Pastori*², així com en altres treballs anteriors³, l'interès per la Història de la Medicina es decantà, en part, vers la vessant de la literatura paramèdica i l'anomenada "medicina domèstica", dedicada a la divulgació de receptes i consells mèdics útils en l'àmbit de la llar, de manera que en aquesta comunicació volem palesar l'evolució i la persistència d'aquesta literatura en el decurs del temps fins arribar els nostres dies.

L'argumentació d'aquesta literatura la trobàvem ja entre els segles XVII i XVIII en l'esmentat *Llibre del Prior* dedicada molt especialment a la mestressa de casa amb els següents termes i condicionants: "...serà de mucho provecho à la Madre de Familias de

la Casa de Campo, saber medicamentos, para curar con simples los enfermos de su casa, y Familia; y asimismo de sus bascas, y accidentes, porque no sea necesario llamar al Medico à cada paso, que donde viene muchas veces, no puede haver mucho aumento ... dexando los remedios exquisitos para los Medicos de las Ciudades, y Lugares populosos, que es mas la ganancia de los Medicos, que el provecho de los que vienen à sus manos.”⁴ (sic). Curiosament entre dos i tres-cents anys després un manual d’economia domèstica⁵ inseria en un dels seus capítols amb el títol de “Nociones de medicina” semblants raons a les exposades per aquell prior de Perpinyà i un mateix esperit: “La elevadísima misión de la mujer en la vida, y sobre todo en el hogar, la obligan a ser una pequeña enciclopedia, y, aunque no posea todos los conocimientos para el difícilísimo desempeño de su actuación social y privada, debe procurarse todos aquellos (a la medida de sus fuerzas) que la ayuden para el mejor desempeño de sus sacrosantos deberes.

Uno de ellos es evitar y prevenir las enfermedades con los preceptos de la higiene, la vigilancia sostenida en los alimentos, vestidos, etc., y otro, poseer algunas nociones elementales de medicina aplicada al hogar. Estos pequeños estudios sirven para seguir con acierto las prescripciones facultativas o prestar a los enfermos los primeros cuidados (en caso de enfermedad) y los primeros auxilios (en caso de urgencia). Muchas veces estos pequeños conocimientos evitan una muerte repentina y dan lugar a que el médico pueda prestar su concurso.

Algunas veces se aplican remedios con un completo desconocimiento de sus efectos (...). Por regla general los remedios caseros son inofensivos, pero su misma bondad los hace a veces inútiles.

Otra de las cosas necesarias, que algunas veces evitan la visita del médico, es conocer la naturaleza de cada uno de los individuos que integran una familia, y después, antes de aplicar el remedio, investigar la causa del mal.”⁶ (sic).

En aquest llarg període entre el segle XVII i els nostres dies són moltes les publicacions que s’han editat amb unes finalitats similars a les descrites, i nosaltres, a manera d’exemple n’hem escollit algunes de les més representatives d’acord amb uns criteris amplis, de manera que per veure dita amplitud comencem el nostre recorregut amb una obra que aparentment s’allunyaria de la nostra temàtica però que també inclou “*recetas para varias enfermedades muy comunes en las familias*” (sic). Es tracta del *Novísimo arte práctico de cocina perfeccionada, repostería y arte de trinchar* de José Antonio Giménez y Fornesa, de l’any 1871⁷, que, a més del que ja especifica el títol, conté “*un tratado para la fabricación de licores, multitud de secretos pertenecientes á distintos artes y oficios, diversos medios de economía doméstica, lavado y planchado de ropas y encajes, (...) etc. etc.*” (sic).

“El metge dels pobres”: Un exemple de medicina domèstica, receptaris casolans i altres tractats...

De l'esmentat llibre, el capítol de “*Medicina domèstica*”⁸ descriu com a malalties més comunes i en dona la seva teràpia, la indigestió - empatx -, les morenes - hemorroides, cucs, refredat, tos, mal de cap i migranya - hemicrània -, mal de queixals, mal de ventre, malalties urològiques - orina -, voltadits - “*panadizos*” -, gangrena, i úlceres de boca.

Quant a les distintes teràpies volem deixar constància de les següents que en bona part encara ens recorden las del segle XVII: per la **indigestió** es recomana la beguda de te - “*Camellia sinensis*” - o aigua tèbia per a provocar el vòmit, la dieta i un unguent al pit amb oli de llinosa; per les **morenes**, a més de l'exercici, la temprança i la sobrietat en el menjar, com a pal·liatiu, tenim el vapor d'aigua tèbia, els apòsits de draps mullats amb esperit de vi tebi, cataplasmes de pa amb llet o de porros - “*Allium porrum*” - fregits amb llard, i, si amb això no n'hi havia prou, s'aplicarien sangoneres - “*si agarran á las mismas almorranas será mucho mejor*” (sic) -, encara que si el dolor fos molt fort es podia fer “*un lenitivo con dos onzas de unguento emoliente y media de láudano, batidas con una yema de huevo para aplicarlo a la parte*” (sic) o un unguent a base de cansalada fosa, passada per un drap fi i barrejada amb cera blanca, i per aturar el flux fort sembla ser que l'aplicació a les aixelles de la planta “*centínola*” o els banys amb aigua de ferrers eren el millor; pels **cucs** calia evitar els dolços, les herbes crues, les arrels i els fruits verds i, a més, prendre els “*polvos de Bal*” que es feien “*de iguales partes de ruibarbo, escamonea y calomel, con doble cantidad de azúcar refinada al peso de los demás ingredientes, se mezcla todo y se reduce á polvos finos*” (sic) amb una dosi de deu a vint grams per un nen i d'una dracma per un adult, una o dues vegades per setmana; el **refredat** es curava amb dieta adequada, una bona transpiració amb sudorífics - “*para obtener un copioso sudor se pelan y quebrantan cinco ó seis granos de cacao en crudo, poniéndolos á hervir en taza y media de agua como de tomar café, hasta que quede en una; despues se le pone un poquito de manteca de cacao, tomándolo con azúcar todo lo mas caliente que se pueda, dentro de la cama*” (sic) -, banys de peus i cames amb aigua tèbia i sinapismes; per la **tos** calia fer un xarop tot bullint civada, malví - “*Althaea officinalis*” - i segó, al que s'hi afegia un grapat de flor de saüc - “*Sambucus nigra*” - i se li donava una altra bullida, abans de servir-ho amb una rovell d'ou; el mal de cap s'alleugeria simplement amb xops al cap d'aigua sedant o un drap al coll mullat amb la mateixa aigua; pel **mal de queixal**, sobretot si venia acompanyat d'inflamació de la galta, no hi havia altre remei que l'extracció, però per alleugerir el dolor es considerava bo tot allò que provocava una major salivació com, per exemple, mastegar genciana, càlam aromàtic - “*Acorus calamus*” -, arrel de piretre - “*Pyrethrum*” - i llavor de mostassa, tot i que la inflamació podia també pal·liar-se amb gargarismes de glops d'aigua bullida amb malves, cascalls i malvins i cataplasmes de la mateixa composició; pel **mal de ventre** provocat per una mala digestió es recomanava fer exercici físic o bé beure dues o tres vegades al dia un got de vi amb quinze o vint gotes d'àcid de vidriol; respecte a l'**orina**, és considerada com “*el barómetro de la salud*” (sic); els **voltadits**, es curaven amb un

mètode ben senzill, banyant sovint el dit afectat en un got d'aigua dolça calenta amb un cullerada de cendra de redoltes o sarments; la **gangrena** es podia evitar salpicant les ferides amb sucre o mullant-les amb fulles de noguer bullides amb sucre; i finalment per a curar les **úlceres de boca**, així com també tota mena de ferides, nafres o bé altres talls de la pell, el remei era un bàlsam a base de quatre unces d'oli, quatre de vi i una de sucre, tot bullit fins a consumir el vi.

Per a completar aquesta "*Medicina doméstica*" en un parell d'apartats posteriors el tractat de Giménez y Fornesa afegeix les seccions "*Cultivo y propiedades de varias flores y yerbas medicinales*"⁹ y "*Secretos de algunos árboles*".¹⁰

A principis del segle XX, en *El Médico de los Pobres*¹¹, que dona nom i centra aquesta comunicació, obra de l'any 1907-1908 de L. Peyronnet, encara ens tornem a trobar amb una publicació il·lustradíssima i molt a l'estil, en part i més concret, d'aquell *Llibre del Prior* de 1617-1762, perquè, tot i el títol, quatre de les set parts en que es distribueix el contingut són d'una extremada semblança amb ell, malgrat que a l'albada del segle XX ja no ens resulta estrany el nou esperit capitalista i mercantilista, amb l'ajuda de la publicitat, i perquè ara ja no es tracta d'una simple divulgació domèstica de determinats coneixements de Medicina popular, sinó que a més s'han d'aconseguir clients que comprin els productes que manufactura i ven el professor Peyronnet.

L'esmentat L. Peyronnet, autor i editor del llibre de referència, s'autopresenta com a "*Directeur de l'oeuvre humanitaire*" amb el lema "*Ser útil á nuestros semejantes*", però insereix entre las pàgines de la publicació no sols la publicitat dels seus productes farmacèutics, amb els corresponents preus i condicions de venda, sinó que en cada espai blanc en fa el següent "**AVISO MUY IMPORTANTE:** *Algunas personas poco escrupulosas meten entre las hojas de nuestros diversos volúmenes sus propios prospectos. Otros, con ayuda de sellos, dan sus direcciones como depositarias de nuestros productos, etc. Rogamos a nuestros lectores que no se deje inducir á error; nosotros no hacemos la publicidad de nadie, por consiguiente deben considerar como fraude ó imitación todo lo que no lleve la dirección de nuestra casa, á la que han de dirigirse directamente para no ser engañados.*"¹² (sic).

Amb tot, en el prefaci de l'obra l'autor fa una declaració de principis afirmant que no vol prescindir de metges i farmacèutics, sinó simplement i senzilla oferir als lectors els mitjans per a viure molt seguint uns consells d'higiene a l'abast de tothom i avalats per l'experiència: "*Queremos que tengan nociones elementales acerca de las principales enfermedades, para que tomen determinadas precauciones hasta la llegada del médico, para que no se agrave el mal, por su descuido (...)* Y para quien se encontrara en la absoluta imposibilidad de aprovechar los buenos consejos de un médico, damos con

“El metge dels pobres”: Un exemple de medicina domèstica, receptaris casolans i altres tractats...

*gusto unas cuantas recetas que nuestros abuelos empleaban (...) remedios sencillos, fáciles, poco costosos y que curan*¹³, uns remeis senzills a base de plantes, de les que se'n donaran les característiques i virtuts, en resum fidel de tots els avenços que la Medicina, la Química i la Botànica han acumulat en el decurs de les edats passades per tal de posar cura a la fragilitat humana.

La primera part¹⁴ del llibre la conformen més de 30 pàgines il·lustrades amb les làmines de les principals plantes i bolets - bons i dolents - en colors naturals; corresponen a la versió francesa del llibre, però van relacionades amb la paginació fonamentalment de la tercera part¹⁵ de la versió castellana, entre les pàgines 71 i 131, que inclouen les referències de més de cent plantes i herbes remeieres i medicinals.

De fet, aquest manual casolà veritablement comença amb la segona part¹⁶ i amb els diferents apartats d'higiene, neteja, l'aire, higiene de la digestió, alimentació i aliments - llet, mantega, formatge, ous, pa, peix, castanyes, faves, llenties, fesols, patates, arròs, carns (bou, cabrit, porc, ...) -, begudes - aigua, vi, cervesa, cafè, xocolata, te, ... -, higiene - de la pell, del cap, de l'ànima, ... -, habitació, treball, exercici, hora de llevar-se, “*para llegar a viejo*”, “*para vivir feliz*”, higiene de la infància - biberó, desalletar, vestimenta, molèsties i afeccions comunes en els nens (dentició, cucs, convulsions, tos i tos ferina), el seu pes, la llet més recomanada i altres consells per a les mares dels infants -, i acaba amb un interessant resum dels consells més útils.

La quarta part¹⁷ és sens dubte la que constitueix el moll de l'os del llibre en tractar fonamentalment de les malalties i els seus remeis. Aquesta part s'enceta amb un avís, per tal de facilitar la localització de les malalties en les pàgines del capítol gràcies a una “*Tabla de Materias*”¹⁸ que s'afegeix al final de la publicació, i les indicacions publicitàries per aconseguir les plantes del tractament especial que subministra el propi professor Peyronnet: “*Nada de frascos, alambiques, retortas; no hay más que la Naturaleza, cuyos derechos respetamos; hierbas es lo que damos, visibles y palpables.*”¹⁹ (sic).

Si bé no podem dedicar massa atenció a totes i cadascuna de les malalties, no obstant considerem també important donar almenys el llistat d'aquelles en el mateix ordre i nom amb el que apareixen en el capítol: *Absceso, Ántrax; Abejas (Picaduras de), Víboras (Mordeduras de). (Picaduras y mordeduras de víboras, abejas, avispa, tábanos, moscas carbuncosas, arañas, etc.); Edad crítica - menopausa -; Accidentes de estómago; Albuminuria; Alcoholismo; Ampollas; Anemia; Angina gutural; Apoplejía; Apetito; Asfíxia; Asma; Ataques de nervios; Granos; Bilis; Bronquitis, Resfriados; Quemaduras; Pesadillas; Pelo (Caída del); Colerina; Clavos - furúncol -; Corazón; Cólicos; Estreñimiento; Callos, ojos de gallo, durezas, juanetes, etc.; Coriza o Romadizo; Cortaduras, Heridas; Curvatura (agujetas); Garrotillo, tos ferina, gripe; Crup y Anginas; Salpullido, Eczema;*

Dolores de muelas; Diarrea, Disentería; Dolores; Sabañones, Rajas, Grietas; Dislocaciones, Torceduras, etc.; Dolores de estómago; Fluxiones de pecho, Enfriamientos, Pleuresías; Furúnculo ó Clavo; Hemorroides; Hernias, Quebraduras; Indigestiones; Enfermedades de la vejiga, Piedra, Arenillas, etc.; Dolores de cabeza; Males de ojos; Jaqueca; Neuralgias; Panadizo, Furúnculo; Pérdidas blancas, Flores blancas; Purgantes; Cuadro de Venenos por orden alfabético y de los contravenenos que deben administrarse; Reumatismos; Romadizo; Sueño; Lombrices de los niños; Vicios de la sangre i completa aquesta llista un article amb lletra menuda sobre la *Obesidad*²⁰ i *La farmacia del hortelano*²¹ amb més notícies sobre la utilitat de les plantes i verdures d'horta.

Deixarem de banda la cinquena part²² dedicada a les malalties dels animals domèstics i les plantes utilitzades en la Medicina veterinària, com també pararem poca atenció a la sisena part²³ conformada per un seguit de receptes de tota mena - des de la manera de fer gel a l'estiu fins la millor forma d'adobar les plantes d'interior, passant evidentment per altres de caire sanitari, com, per exemple, la recepta d'un brou d'herbes pels malalts -.

En canvi, no deixarem d'esmentar el catàleg de medicaments naturals que s'ofereixen, amb indicació de la seva efectivitat i el seu preu, en la setena part²⁴, i que, pel que sembla, distribuïa el professor Peyronnet des de la seva seu de Paris - "*Clínica Humanitaria*" -, lloc on tenia ubicat també un consultori gratuït²⁵.

Els medicaments "recomanats" eren els següents: *Mezcla tónica del profesor Peyronnet* - regenerador, facilita la circulació de la sang, enforteix el sistema nerviós, tractament d'alcoholisme, clorosi, palpitations nervioses, anèmies, linfatisme, pal·lidesa, pèrdues blanques, vertígen, convalescència, debilitat general, etc.. -; *Grasa milagrosa o de marmota* - cura tota mena de dolors, ... -; *Te de los Cartujos* - purga, estrenyiment, desgana, mal de ventre, digestions penoses, gasos, desmais, maldecap, neuràlgies, morenes, mal de fetge, hidropesia, afeccions herpètiques, ... -; *Mezcla diurética del ...* - ronyons, cistitis crònica, incontinença i retenció d'orina, nefritis, reumatismes inveterats, "arenilles", irritacions, inflamacions, ... -; *Fórmulas secretas, confidenciales y personalizadas: "para el hombre, lo mismo que para la mujer"*²⁶ - malalties secretes i encomanadisses -; *Depurativo del ...* - sang, malalties de la pell, grans, ... -; *Pomada herniaria ...* - hèrnies -; *Granos de larga vida ...* - malalties de l'estómac i dels budells, estrenyiment, inflamació de la sang, ... -; *Te ...* - bilis, acidesa, rots o eruptes, ... -; *Bombones de los Cartujos* - tos, catarro, mal de gola, asma, ... -; *Dentilina* - mal de queixals, càries, dentrífic, ... -; *Agua de Nuestra Señora* - cabells i barbes -; *Pomada vegetal* - morenes i fistules -; *polvos Poudre Nasine* - mala olor del nas i l'alè de la boca -; *Jabón higiénico ...*; *Calma dolores japonés* - tota mena de dolor -; *Te del Paraguay* - força i vigor que fa retornar als vint anys -; *Licor peruano* - secret de longevitat -; *Emplasto de los Cartujos* - aparell respiratori -; *Aperitivo galo del ...* - desgana i tònic del sistema

“El metge dels pobres”: Un exemple de medicina domèstica, receptaris casolans i altres tractats...

nerviós -; *Polvos cauterizantes del ...* - dolors de cames, herpes, varius, úlceres, èczemes, cremades, fisures, ... -; *Específico* - ulls de poll i durícies -; *Muerte a los roedores* - raticida -; *Antileucorrico ...* - pèrdues blanques, metritis, infarts de la matriu, ... -; *Mezcla pulmonar ... pectoral, béquica, antitísica, anticatarral* - vies respiratòries -; *Diurético en vino blanco* - vies urinàries, ronyons, bufeta de l'orina, ... -; *Vino ...* - anèmia -; *Harina ...* - nutrició -; *Elixir de las cien hierbas del ...* - depuratiu, laxant, antibiliós, cordial, vòmits, còlics, rampes d'estómac, acidesa, gasos, mala digestió, indisposicions de tota mena, ... -; *Bolos vegetales ...* - clorosis, pal·lidesa, debilitat general,... -; *Licor antirreumático del ...* - reumatisme, gota, ciàtica, neuràlgies, ... -; *Roburina ...* - pèrdues blanques, metritis, fluix, ... -; *Agua Jean Carpi* - èczema sec, úlceres varicoses, psoriasis, socials, alopecìa, ... -; *Hipnótico ...* - malalties de la son -; *Rob vegeto tánico* - anèmia, fortificant, depuratiu, ... -; *Polvos sedativos de Hombery* - rentar ferides -; *Natronina ...* - orina, ronyons, melsa, ... -; *Cápsulas de santo Tomás* - bronquitis, catarros, tos, ... -.

El nostre “metge dels pobres” inclou una altra llista de les preparacions més usuals de Medicina domèstica - banys (alcalí, aromàtic, de Baréges, gelatinós, de peus amb mostassa, salat, i sedant Raspail), cataplasmes, fumigacions, injeccions, lavatives, sangoneres, sinapismes, tisanes, ventoses i veixigatoris²⁷, algunes paraules respecte els objectes que serveixen pels apòsits - draps, files, gasa, benes, esponges i tafetà engomat²⁸ i un petit lèxic o diccionari general amb els vocables de més difícil comprensió²⁹.

Quelcom semblant al que acabem de presentar en aquest darrer paràgraf hem trobat també en la petita publicació d'Amado Gort Civit, *Catálogo y Guía de la Farmacia Homeopática Especial* del carrer de Santa Anna, 17 de Barcelona, amb un glossari de terminologia mèdica, remeis bioquímics pel mètode del Dr. Schussler, medicaments Humphreys, medicaments electro-homeopàtics de l'Institut “Sauter”, breus indicacions de Medicina homeopàtica domèstica, descripció de 54 medicaments d'ús més freqüent, les especialitats de la casa, i l'afegitó dedicat a la veterinària.

D'uns anys semblants als de l'edició d'*El Médico de los Pobres* - a l'entorn del 1920 - apareix també *El medico en casa*³⁰ de la “*Doctora Fanny*”, dedicat als pares de família. En el pròleg de l'esmentat llibre el doctor Saimbraum³¹ qualifica la obra com a “*indispensable*” i ens diu que la *Doctora Fanny* - pseudònim d'una dama “*tan inteligente como modesta*” - “*no pretende substituir al médico, sino, únicamente, reemplazarle en caso de necesidad y secundarle eficazmente en los demás casos. El médico (...) es insustituible (...) Pero no siempre hay un médico a nuestra disposición: en caso de accidente, en tiempo de epidemia, en el campo, en infinidad de ocasiones, tendremos que improvisarnos médicos (...) en estos casos, el enfermo o el herido que la casualidad encomiende a nuestros cuidados puede correr serio peligro. Además, un día u otro*

hemos de tener enfermos en casa, y será mal enfermero, y aun se expone a cometer involuntariamente imprudencias acaso fatales, quien carezca de muchos conocimientos que no pueden improvisarse, por muy buena voluntad que se tenga."³² (sic).

És evident que no podem entrar en una anàlisi de tot el llibre per tal d'esclarir l'anomenada "indispensabilitat" seva, però considerem d'interès exposar, si més no, el seu contingut, a través d'una repassada a l'índex de les matèries en ell incloses. Així doncs en una primera part titulada *El cuerpo humano y su funcionamiento* es donen les nocions d'Anatomia i Fisiologia, amb les funcions de nutrició - aparell digestiu i digestió; aparell circulatori i circulació; aparell respiratori i respiració; i l'absorció i la nutrició - i les funcions de relació - el sistema nerviós: els òrgans dels sentits i el seu funcionament; y els ossos i els músculs -. A la segona part, - *Como se conserva la salud, la fuerza y la belleza* -, després d'analitzar el clima, l'habitació, la vestimenta i la cura del cos, es tracta de l'alimentació - valor alimentari i digestibilitat dels aliments i les begudes - i la higiene de l'alimentació, amb l'exercici, el repòs i la higiene de les edats, tot detallant les diferents pràctiques d'higiene, de la cultura física - gimnàstica sueca i gimnàstica respiratòria; esports nocius i idonis i la forma de conrear-los -, cultura estètica, el règim alimentari, etc. La tercera part ve consagrada als principals *Medicamentos y sistemas curativos*, amb un estudi de les plantes medicinals, diferents sistemes curatius - vacunació, sueroteràpia, hidroteràpia, electroteràpia, etc. - i la farmaciola casolana "*que no debe faltar en ninguna familia*". La quarta part està dedicada a la *Medicina de urgencia*, amb una especial atenció a les asfíxies, els enverinaments, els accidents i els atacs; finalment la quinta i última part, sota l'epígraf de *Como se curan las enfermedades*, es passa revista a moltes de les malalties, les seves causes i símptomes - malalties de la infància; dels aparells digestiu, respiratori i circulatori; dels ossos, músculs i articulacions; de la pell; dels nervis i els sentits; i les endèmiques i epidèmiques -. El volum està il·lustrat amb profusió d'il·lustracions, fotografies i làmines acolorides amb vermell i blau.

També del primer quart del segle XX, i igualment pels voltants de l'any 1920, apareix una publicació molt més amplia, il·lustrada amb seixanta-nou gravats i dotze làmines acolorides: parlem de la *Guía práctica de la salud* de Federico M. Rossiter³³. El contingut d'aquest tractat està dividit en quatre parts amb un total de trenta-nou capítols amb un considerable rigor científic, tot i portar els suggerents títols següents: *La obra maestra de la creación, El almacén del cuerpo, Los músculos, El sistema nervioso, La piel, Gusto y olfato, El ojo y el sentido de la vista, La oreja y el sentido del oído, La corriente de la vida, La senda del aire, Una planta viviente manufacturera, El hígado, Alimentos*, en la part primera; *Curación divina*, en la segona; *Remedios de la naturaleza, Modo de cuidar los enfermos, Alcohol, Té, café tabaco y opio*, en la tercera part; i *Enfermedades, Enfermedades del aparato digestivo, Enfermedades de la nariz, de la garganta y del pecho, Enfermedades del aparato circulatorio, Enfermedades de los riñones*,

“El metge dels pobres”: Un exemple de medicina domèstica, receptaris casolans i altres tractats...

*Enfermedades de la sangre, Enfermedades constitucionales, Enfermedades del sistema nervioso, Envenenamiento por drogas y los parásitos, Enfermedades de los ojos, Enfermedades del oído, Enfermedades de las mujeres, Obstetricia, Enfermedades de la piel, Enfermedades de los hombres, El cuidado de los niños, Accidentes, contingencias afecciones varias. Remedios, i La conservación de la salud en la quarta i darrera part; encara s'afegeix un apèndix amb *Algunas cosas que los padres deben saber, Parálisis infantil i Guerra a muerte a la mosca.**

Abans d'entrar en els nostres temps, retornaríem a *La mujer, alma del hogar* de Celia de Luengo, incidint l'any 1948 en aquella missió de la dona, però amb un al·legat carregat de feminisme, per tal d'educar la dona en la lluita “con” l'home i no “contra” l'home, sense allunyar-la de la llar, educada “ante todo” per a la llar “y así sabrá vivir dignamente fuera y dentro de él, con el título que sea, pero siempre como hada benéfica”³⁴ (sic). És en aquest sentit de “fada benèfica” que l'esmentat tractat d'Economia domèstica inclou les nocions de Medicina amb les característiques i els elements necessaris en la composició de la farmaciola casolana, així com i també els consells de bellesa i higiene pel rostre i la pell, els cabells, la boca i les dents, els ulls, les mans i les ungles, però aquests darrers consells no seran tractats en la nostra comunicació.

Pel que fa a les nocions de Medicina³⁵ toca com a malalties més comunes les intestinals - dieta, purgants, tònic, digestius, depuratiu, refrescants, emolients, excitants, calmants, diurètics, lavatives, cataplasmes, etc. amb llurs indicacions i contraindicacions -; els banys; les malalties respiratòries senzilles amb vaporitzacions de fulles d'eucaliptus i una miqueta d'essència de trementina i les més infeccioses amb una fórmula a base d'alcohol 85 grams, eucaliptol 8 grams, essència de farigola, llimona i lavanda 5 grams i àcid fènic 2 grams, de la qual se'n posava una cullereta en un litre d'aigua; les tisanes; les hemorràgies nasals i dentals; les contusions; les excoriacions; els penellons; les erupcions de la pell, l'acne, els èczemes i els herpes amb una fórmula donada per un malalt guarit: lanolina anhidra 15 grams, vaselina extra 30 grams, òxid de zinc 6 grams, subnitrat de bismut i àcid bòric 3 grams, i oli de «cade» 6 grams, de la qual fórmula se'n feia una pomada per a tres untures diàries a la vegada que es prenia licor de Fowler començant amb tres gotes al matí i tres gotes a la tarda barrejades amb vi, llet o aigua i augmentant la dosi en una gota fins arribar a les deu gotes; l'erisipela; les picadures d'insectes; el singlot; els vòmits; les cremades d'orígens diferents - foc, lleixiu, aigua bullent, alcohol o petroli, etc. - i les seves llagues; mossegades de gossos, serps, etc.; desmaís i rodaments de cap; atacs de nervis i d'apoplexia; engolida de coses estranyes a la gola; insomni; irritacions de gola amb una fórmula de dotze parts de vinagre de vi bo negre, una part d'escames d'escil·la, i mitja part d'alcohol, macerat tot durant quinze dies en un flascó ben tancat, colat i filtrat després i servit amb una posologia de cinc o sis gotes en un got d'aigua tèbia per a fer gargarismes; ulls de poll; etc. En totes les

prescripcions si el dolor continua es recomana avisar sempre el metge. La composició de la farmaciola casolana comportava una divisió en tres parts degudament ordenades, classificades i retolades³⁶: medicines, materials per a medicació antisèptica i accessoris.

En el sector de les medicines hi havia d'haver flascons amb làudanum - "*No se administra nunca a los niños*" (sic) -, amoníac, tintura d'arnica - "*Nunca en heridas*" (sic) -, oli de ricí, magnèsia efervescent, carbó animal, èter sulfúric, tintura de iode, valerianat de sosa, i bromur - que s'havia de renovar sovint, perquè es descomponia -; també s'hi trobaven els paperets de tàrtar emètic d'uns 5 centímetres, utilitzats en cas d'enverinament per a provocar vòmit, i dos o tres tubets d'*aspirina Bayer*, com analgèsic de diferents dolors, però d'especial aplicació en catarros, gripes i refredats acompanyant-la d'un ponx ben calent, fet a base d'un got d'aigua calenta, el suc de mitja llimona, una copa de licor - rom o conyac -, i una bona ració de sucre. Les recomanacions per evitar possibles efectes nocius de l'*aspirina* eren el següent: "*Se toma la tableta de aspirina, con cafeína o sin ella, disuelta en un poco de agua (...) La aspirina tomada con mucha cantidad de agua, no molesta lo más mínimo el estómago, como algunos dicen que les sucede, debido a que la toman casi en seco. Si la persona es débil de corazón, se le dará con cafeína o disuelta en una taza de café, y de este modo desaparece todo peligro.*" ³⁷ (sic).

Els objectes antisèptics eren els següents: un potet de vaselina bòrica; altre potet amb pomada de zinc; un tubet de píndoles de sublimat corrosiu; uns paquets d'àcid bòric, de coto-fluix hidròfil, i de coto-fluix hemostàtic; sabó antisèptic; uns flascons de col·lodió, de solució fènica, i de mostassa, amb paper de la mateixa; una caixa de llauna amb farina de llinosa; un paquet de gasa hidròfila; benes negres i blanques de diferent amplada i llargada i de seda, fil i cotó; un metre de gutaperxa fina i tafetà anglès; una ampolla amb aigua de calç i altra amb oli d'ametlles dolces, amb les que es podia preparar un liniment oleocalcari d'eficax utilitat amb les cremades.

Quant als accessoris que es necessiten en una farmaciola casolana, se'ns destaquen els més comuns, com tisores, pinces, pinzells, comptagotes, agulles imperdibles, xeringues d'injeccions de dues classes o grandària, un termòmetre clínic i un altre d'hidràulic, i es recomana la seva neteja i esterilització amb la manera i forma de dur-ho a terme.

És evident que des de 1948 fins els nostres dies - 2008 - les coses han canviat com ja expressava també llavors aquell personatge sarsuelero que cantava allò de que "*las ciencias adelantan que es una barbaridad*", i no hi ha dubte que la Medicina en aquests últims seixanta anys ha fet un gran salt endavant, però si ens aturem i mirem al nostre entorn, amb els canvis propis dels temps, encara seguirem trobant-nos amb edicions o publicacions, més o menys evolucionades i adaptades, semblants a "*El Médico de los Pobres*", tot i que se'ns presentaran en forma de fitxes o de fascicles publicats per una

“El metge dels pobres”: Un exemple de medicina domèstica, receptaris casolans i altres tractats...

gran editorial³⁸ i conformat una voluminosa enciclopèdia, aniran acompanyant l'edició dominical d'un diari local³⁹ o arribaran a les nostres llars a través de la petita pantalla en programes de divulgació mèdica amb més o menys rigor científic⁴⁰, però amb aquell mateix esperit, finalitat i destí que ja apuntàvem en l'inici d'aquesta comunicació.

NOTES

1. SABATÉ i BOSCH, Josep M. & SABATÉ i FORT, Jesús: *Un manual casolà de Medicina “El llibre del Prior”*. PAHCS, Publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut. Col·legi Oficial de Metges de Barcelona. Manresa, 2002.
2. *Libro de los Secretos de Agricultura, Casa de Campo, y Pastoral: traducido de lengua catalana en castellano por Fray Miguel Agustín, Prior del temple de la Fidelíssima Villa de Perpiñan, del Orden, y Religión de San Juan de Jerusalén; del Libro, que el mismo autor sacò à luz el año de 1617, y ahora con adición del quinto Libro, y otras curiosidades; y un Vocabulario de seys Lenguas, para declaración de los vocablos de dicho Libro; y al fin de èl se hallaràn las materias que el Autor trata; con una Rueda perpetua, para conocer los años abundantes, ò esteriles. Barcelona: En la Imprenta de MARIA ANGELA MARTI Viuda, en la Plaza de San Jayme, Año 1762. Vendese en Su Casa, y en la de Teresa Piferrer Viuda, en la Plaza del Angel: y à sus costas (sic).*
3. SABATÉ i BOSCH, Josep M.: “Algunos datos para el estudio de la vida rural en el siglo XVIII” a *Siglo XVII*. S.A.D. Seminario de Aplicaciones Didácticas 3. Departamento de Historia Moderna. Facultad de Filosofía y Letras. Universidad de Barcelona. Tarragona, 1984; “El vino en la Medicina popular. Nota sobre los remedios caseros a través del Libro del Prior” a *Món Mediterrani*. Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat de Barcelona. Tarragona, 1986; “Otras aplicaciones del vino y sus derivados en la Medicina popular, con algunas curiosidades más obtenidas del Libro del Prior” a *Món Mediterrani*. Jornades sobre la viticultura de la conca mediterrània. Facultat de Filosofia i Lletres. Universitat de Barcelona. Tarragona, 1986; i “De la literatura agrària a Catalunya a les acaballes de l'Antic Règim” a *El món rural català a l'època de la revolució liberal*. Vol. II. Comunicacions. UNED. Centre associat. Cervera, 1991.
4. *Libro de los Secretos de Agricultura... Libro Primero*. p. 32.
5. DE LUENGO, Celia: *La mujer, alma del hogar. Tratado de Economía Doméstica*. Ediciones Hyma. Barcelona, 1948.
6. LUENGO, p. 262.
7. GIMÉNEZ Y FORNESA, José Antonio: *Novísimo arte práctico de cocina perfeccionada, repostería y arte de trinchar*. 5ª edición. Librería de Pascual Aguilar, Caballeros, 1. Valencia, 1871.
8. GIMÉNEZ Y FORNESA, pp. 112-116.
9. GIMÉNEZ Y FORNESA, pp. 182-197: *Taronjil. Manzanilla. Mejorana. Tomillo. Romero. Ortigas. Parietaria. Valeriana. Peonia. MadreSelva. Acederas. Cilantro. Eneldo. Cominos. Claveles. Rosales. Violetas. Lirio. Azucenas blancas. Virtudes del lirio. Laurel. Virtudes del laurel. Ajenjo. Salvia. Yerba buena. Albahaca. Orégano. Poleo. Abrótano. Malvas. Saúco. Box. Yedra. Retama.*
10. GIMÉNEZ Y FORNESA, pp. 197-199: *Virtudes de la higuera. Virtudes del almendro. Virtudes del cerezo. Virtudes del ciprés.*
11. PEYRONNET, L.: *El Médico de los Pobres y las 2.000 recetas útiles*. 32 edición considerablemente aumentada. De venta en casa del autor 21, Rue de Lyon, 32 et 35, Rue Crémieux. Paris, 1907-1908.
12. Ibid. pp. 39, 70, 131, 138, 199, 224, 255, 276, etc.
13. Ibid. p. 38.
14. Ibid. p. 2: *Las principales plantas y las setas buenas y malas, en color natural.*
15. Ibid. p. 2: *Las cien plantas que curan y las que matan: manera de conocerlas, prepararlas y emplearlas para todos los males.*
16. Ibid. p. 2: *El arte de conservar la salud por la higiene. Llegar a viejo y vivir feliz.*

17. Ibid. 9. 2: *Las principales enfermedades tratadas con las plantas, sin gastos, curación asegurada en pocos días. No más drogas.*
18. Ibid. pp. 304-324.
19. Ibid. p. 137.
20. Ibid. pp. 198-199.
21. Ibid. pp. 195-198.
22. Ibid. p. 2: *Enfermedades y remedios de los animales: plantas para curarlos.*
23. Ibid. p. 2: *Recetas de utilidad diaria.*
24. Ibid. p. 2: *Noticia sobre algunos medicamentos preciosos que recomendamos de una manera especial.*
25. Ibid. p. 303: "Seréis recibidos cordialmente y, **á título absolutamente gratuito** se os darán cuantos consejos puedan seros útiles; todos los días de 9 h. á medio día y de 2 á 7 h. de la tarde; miércoles y sábados hasta las 9 h. de la noche. Excepto los domingos y días festivos.
Si habitáis en provincia y vuestros medios no os permiten venir á visitaros, contestad al Cuestionario siguiente y á vuelta de correo tendréis la contestación deseada. (...)
No teman molestartos con cartas largas, ni mal escritas; tenemos empeño en informar bien á las personas que nos dispensan el honor de su confianza." (sic).
26. Ibid. p. 261: "(blenorragia, gonorrea, uretritis, purgaciones, sífilis, úlceras sifilíticas, excoriaciones, chancros blandos, etc.)."
27. Ibid. pp.277-279.
28. Ibid. pp. 280-281.
29. Ibid. pp. 282-288.
30. FANNY, La doctora: *El médico en casa. Tratado de Higiene y de Medicina popular para uso de los padres de familia.* Prólogo del Dr. Saimbraum. Sociedad general de Publicaciones. Barcelona, 1925 (¿?).
31. Director d'un tractat de Medicina popular editat per Hyma l'any 1935.
32. FANNY, p. VI.
33. ROSSITER, Federico M.: *Guía práctica de la salud. Tratado popular de Anatomía, Fisiología e Higiene, con la descripción científica de las enfermedades, sus causas y su tratamiento. Dedicado a las familias y a los enfermeros de ambos sexos.* Versión castellana por D. Alfredo Pallardo Bastard de la Torre. Sociedad Internacional de tratados. Barcelona, 19¿?.
34. DE LUENGO, p. 10.
35. Ibid. pp. 262-272.
36. Ibid. p. 275: "...todos los frascos, cajas y paquetes llevarán sus rótulos, diciendo bien claramente lo que cada uno contiene y ocupando siempre el mismo lugar en el botiquín." (sic).
37. Ibid. p. 274.
38. *La Medicina y la salud. Enciclopedia familiar.* 7 vols. En especial un volum complementari que porta el títol de "El Médico informa. Noticias, curiosidades, consejos". Femmes d'Ajourn'hui. RIODUERO MIÑON. La Editorial Católica S.A. Madrid, 1973.
39. *Guía Médica.* DIARI DE TARRAGONA. Spectrum Naslagwerken. Ámsterdam, Holanda. Euroliber, S.A. 1984. La introducció és del professor Dr. Galjaad Rotterdam i els textos són dels doctors Paul Van Dijk, Ph. H. Fiedeldij Dop, Estanislao Navarro Beltrán, J. Stork, i la doctora M.L.J. Wouters-Karel.
40. *Curar-se en salut* i *Salut de TV3* o *Saber vivir* de Manuel Torreiglesias a TVE 1, com exemples més significatius.